



TÁTRAI VIKTOR

Nemesi származás és identitás

*Módszertani dilemmák a rendi státusz 1848 utáni örökségének prozopográfiai vizsgálatához**

Ebben az írásban néhány olyan problémát szeretnék felvázolni, amelyeket nem szoktak a prozopográfiai témájú elméleti és módszertani írások tárgyalni, és amelyek nem tipikus, sőt talán nagyon is specifikus és gyakorlati problémái a társadalmi mobilitás dualizmus kori történeti kutatásának. Ebből következik, hogy ezekre a kérdésekre az általános elméleti munkák nem reflektálnak, az empirikus kutatásokat közlő tanulmányokban pedig a szerzők a módszertani kérdéseket általában néhány mondatral szokták elintézni. Ezek a pár mondatos utalások azonban azt jelzik számomra, hogy a dilemmákkal minden hasonló kutatási módszerrel dolgozó szerző szembesül.

Kit tekintünk nemesnek? Hogyan határozhatjuk meg a nemesi társadalmi státuszt? Tulajdonképpen mit vizsgálunk, minek a nyomát keressük a történeti forrásokban, amikor el akarjuk dönteni, hogy valaki nemes volt-e vagy sem? Felmerül a kérdés, hogy van-e, és ha igen, mi a szerepe, jelentősége a dualizmus kori társadalomban az 1848 előtti történeti-jogi rendi státusz örökségének. Kovács I. Gábor – Tóth Zoltán felfogását követve – úgy fogalmazott, hogy „több generációra visszamenve keressük egyetemi tanáraink gyökereit, s éppen azért vizsgálódunk ilyen történeti mélységben, mert azt feltételezzük, azt észleljük, hogy a rendi társadalomszervezeti örökség struktúraalkotó tényezőként formálta a polgári kori társadalomszerveződést is”.¹ Benedek Gábor pedig a dualizmus kori minisztériumi tisztviselőkről készült prozopográfiai jellegű kutatásában azt vizsgálta, vajon befolyásolta-e a nemesi származás a tisztviselők szakmai érvényesülését, karriermobilitásuk gyorsaságát.²

Prozopográfia és intergenerációs mobilitás

A kutatás, amelynek kapcsán a következőkben tárgyalt módszertani kérdésekkel szembesültem, a rendőri foglalkozás dualizmus kori társadalomtörténeti vizsgálatára irányul. Ennek egyik célja feltárni, hogy milyen társadalmi csoportokból rekrutálódtak a rendőrök. A rendőri foglalkozáson belül a karrier felől szemlélve négy jól elhatárolható csoportot különítettem el, amelyeket részben a csoportok eltérő létszáma, részben a forrásadottságok miatt

* A tanulmány NKFI-132451 sz. A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban című kutatás támogatásával készült.

¹ Kovács I. Gábor: *A magyarországi tudáselíttek (1848–1944) és a felekezeti-művelődési alakzatok*. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem*. Budapest, 2019. 135–150., itt 138.

² Benedek Gábor: *Dzsentrí és Bach-huszár. Társadalomtörténeti vizsgálatok a neoabszolútizmus és a dualizmus kori tisztviselőkről*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997. MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár D/18.683.

különböző módszerekkel lehet vizsgálni. A fővárosi államrendőrségen belül a tisztikarra, a detektívekre és az őrszemélyzetre, a vidéki városok rendőrségein belül pedig a rendőrkapitányokra terjed ki a kutatás. A prozopográfiai módszerrel végzett kutatáshoz csak a tisztikar esetében van elegendő forrásunk, de a fővárosi rendőrség esetében még ez is olyan kiterjedt személyi állományt jelent a dualizmus korára nézve, hogy további szűkítés vált szükségessé.

Alapvetően két bevett eljárás létezik; illetve ezek kombinációja lehetséges. Az egyik a mintaéveken végzett keresztmetszeti vizsgálat, a másik pedig egy szűkebb „elit” leválasztása. Én ez utóbbi eljárást követve a dualizmus korára a „rendőri elitet” két szempont alapján határoztam meg: a „legmagasabb rangsorbeli szegmens” alapján, valamint a „pozíciók szerinti kiválasztás” elvét követve.³ Az első szempont szerint az V–VII. fizetési osztályba sorolt főkapitányok (V.), főkapitányi helyettesek és főtanácsosok (VI.), valamint a rendőrtanácsosok és főparancsnokok (VII.) kerültek be a vizsgálatba, a második szempont szerint pedig azok a tisztviselők, akiket „hivatalvezetőknek” hívhatunk.⁴ Az időhatárokat 1881 és 1918 között határoztam meg, így a kijelölt személyi kör 118 főre terjed ki.⁵

A társadalmi mobilitás prozopográfiai elemzése kapcsán két kutatás jelentette számomra a referenciapontot. Benedek Gábor munkája a minisztériumi tisztviselőkről a legalaposabb empirikus kutatás a dualizmus kori állami tisztviselőkről, és eredményei mind a mai napig hivatkozási pontként szolgálnak a neoabszolutizmus és a dualizmus köztisztviselőiről szóló társadalomtörténeti szakirodalomban.⁶ Benedek nyolc dualizmuskori minisztérium ún. kettős kinevezés (királyi és miniszteri) alá eső tisztviselőit vizsgálta öt időmetszet alapján (1867, 1873, 1879, 1891, 1903, 1915).⁷

³ Kovács I. Gábor: *A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához*. In: uő: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Budapest, 2011. 33–73., itt 48.; Kovács I. Gábor: *A prozopográfiai módszerek lehetőségei a társadalmi nagycsoportok történeti kutatásában*. In: uő: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*, 199–208.

⁴ A személyi kört a tiszti címtárak, a levéltári anyagok (Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest Főváros Levéltára) és a hivatalos közlöny alapján határoztam meg. A következő hivatalfőnökök kerültek be: a Főkapitányság elnöke, közigazgatási, bünygyi, valamint a fogház- és toloncügyosztály vezetői, a detektívtestület, a Bejelentési Hivatal vezetői, továbbá a Rendőrfőparancsnokság osztályparancsnokai és az egyes kerületi kapitányságok vezetői.

⁵ El kellett dönteni, hogy mit kezdjek azokkal a személyekkel, akiket esetleg a címmel és ranggal felruháztak, de a VII. fizetési osztályba már nem léptek be. Ez három személyt érintett: Kubinyi Sándort, Bérczi Bélát és Mészáros Tivadart. Végül úgy döntöttem, hogy Kubinyit és Bérczit beveszem a mintába, mert valóságos rendőrtisztviselők voltak, hosszú hivatali pályafutással, Mészároost viszont, aki soha nem dolgozott a rendőrségen (kinevezése előtt királyi alügyész volt, és rendőrtanácsosi címmel való felruházása után is egyből a belügyminisztériumba rendelték), kihagytam a mintából.

⁶ Benedek kutatásának eredményeit különböző tanulmányokban közölte, és 1997-ben kandidátusi disszertációként is megvédte, de egy monográfiában való közlésük elmaradt. Néhány a dualizmus korára vonatkozó fontosabb tanulmányok közül: Benedek Gábor: *A minisztériumi tisztviselők mobilitása a dualizmus idején*. In: Á. Varga László (szerk.): *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Salgótarján, 1987. (Rendi társadalom – polgári társadalom 1.) 391–396.; Benedek Gábor: *A dualizmuskori újnemes miniszteriális tisztviselők – a nemesítési iratok tükrében*. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatás – módszertan*. Gyula, 1989. (Rendi társadalom – polgári társadalom 2.) 153–161.; Benedek Gábor: *Szakszerűsödés és mobilitás a dualizmuskori bürokráciában*. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Írástörténet – szakszerűsödés*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 6.) Szombathely, 2001. 141–148.

⁷ Kettős kinevezés alá a miniszteri titkárok (VII. fizetési osztály), miniszteri osztálytanácsosok (VI.), miniszteri tanácsosok (V.) és államtitkárok (III.) estek.

Fizetési osztály	Minisztériumi tisztviselők ⁸					Rendőri tisztviselők
	1867	1873	1879	1891	1903	1881–1918
III.	4,2%	2,6%	2,4%	4,8%	2,7%	-
IV	-	-	-	-	-	-
V.	7,3%	15,7%	18,3%	18,9%	18,4%	5,1%
VI.	31,9%	33,6%	34,6%	33,3%	35,3%	12,7%
VII.	56,5%	48,1%	44,7%	43%	43,6%	61%
VIII.	-	-	-	-	-	21,2%

1. táblázat

A minisztériumi és rendőri tisztviselőkből képzett vizsgálati minták összetétele

Az 1. táblázatból látható, hogy a Benedek által használt minisztériumi tisztviselőket tartalmazó vizsgálati mintában és az általam összeállított „rendőri elit” mintában hogyan oszlottak meg az egyes fizetési osztályokhoz tartozó tisztviselők. A két minta közt van ugyan átfedés, de összességében a „rendőri elit” súlypontja lejjebb van a hivatali hierarchiában. Benedek mintájában a tisztviselők több mint 50%-a – a kezdőévet leszámítva – a VI. fizetési osztályban vagy annál magasabban helyezkedett el, míg a „rendőri elit” mintában ez csak a tisztviselők kevesebb, mint 18%-ára igaz.⁹ Az eltérés még hangsúlyosabb, ha figyelembe vesszük, hogy a rendőrök számára a századfordulóig már az V. és VI. fizetési osztály is lényegében elérhetetlen volt, az V. fizetési osztályba sorolt főkapitányokat ugyanis 1906-ig inkább a testületen kívülről nevezték ki, míg az egyetlen főkapitányi helyettesi posztot 1881–1904 között Pekáry József töltötte be, több státusz pedig 1912-ig nem volt a VI. fizetési osztályhoz rendelve. Kijelenthető tehát, hogy egy rendőrtisztviselő számára a századfordulóig a kiemelkedő karrier, a „rendőri elitbe” való bejutás is nagyjából ott végződhetett, ami egy minisztériumi tisztviselő számára még csak a karrier egy köztes, jó eséllyel elérhető állomását jelentette.

A társadalmi mobilitás kérdését a középpontba helyező másik, prozopográfiai módszerrel végzett – a „rendőri elit” vizsgálatához is referenciaként szolgáló –, a dualizmus korára is kiterjedő kutatás Kovács I. Gábornak a „tudáselitéről”, azon belül az egyetemi tanárokról és az akadémikusokról végzett, az adatgyűjtés kiterjedtségében és forráskritikai, valamint módszertani megalapozottságában is a magyar társadalomtörténetben példaképnek tekinthető kutatása. Kovács – Benedekhez hasonlóan – időmetszetekkel dolgozott, amelyek bár a két világháború közötti tudáselitből vett mintákon alapulnak (1927–1928, 1937–1938, 1942–1943), de az egyetemi tanárok és akadémikusok apáinak társadalmi státuszát vizsgáló elemzések elsősorban a dualista korszakra nézve árulkodóak. Kovács a társadalmi rangcímekre és fizetési osztályokra alapozva ún. hierarchikus szinteket különített el a többnyire dualizmus korában élt apák társadalmi státuszát vizsgálva. A hierarchikus szintek nem feleltethetők meg pontosan a fizetési osztályoknak, komplexebbek – ezért is mellőztük, hogy az 1. táblázatba foglaljuk –, de az arányok mégis irányadóak. Az V. és VI. („felső középosztály”) fizetési osztályokon alapuló hierarchikus szintekbe a két világháború közötti egyetemi tanárok apáinak 30,6%-a, akadémikusainak 31,2%-a, míg a VII–VIII. fizetési osztályokból létrehozott („a középosztály törzse”) hierarchikus szintbe az egyetemi tanárok apáinak 27,1 az

⁸ Benedek: *Dzsentrí és Bach-huszár*, 69–71., 104., 113.

⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy a táblázat nem a hivatali struktúrában betölthető helyek arányait jeleníti meg, hanem a vizsgálati minta összetételét.

akadémikusokénak 24,7%-a tartozott.¹⁰ Általánosságban kijelenthető, hogy a „rendőri elit” mintám nagy része (ha csak a fizetési osztály besorolást néznénk, 82,2%-a) lényegében ez utóbbi hierarchikus szinthez tartozna, tehát ami a rendőri foglalkozáson belül már „elit pozíciónak” számított, az a társadalom egészét nézve csak a „középosztály törzséhez” való tartozást jelenthette. A „rendőri elit”-ben mutatkozó arányok alátámasztják Kovács I. Gábornak azt az észrevételét, hogy az V-VI. és a VII-VIII. szint között élesebb réteghatár volt, így egy átlagos rendőrtiszt számára a „felső középosztályba” való bekerülés elérhetetlennek tűnt – legalábbis a hivatali karrieren keresztül –, ami nyilvánvalóan kihatott a foglalkozás presztízsére is.

A nemesi rendi státusz vizsgálata: a genealógiai szemlélet

Az intergenerációs társadalmi mobilitás vizsgálatának tehát Benedek és Kovács is nagy figyelmet szánt, aminek során – különösen a 19. századi társadalmi átalakulásra fókuszáló vizsgálat esetében – nem kerülhetjük ki annak a meghatározását, hogy milyen rendi státuszú családból származtak a tisztviselők. Bár a rendi státusz – természetesen – nem az egyetlen struktúraformáló tényező volt az 1848 előtti társadalomban sem, nem önmagában határozta meg a társadalmi érvényesülés feltételeit, de az se állítható, hogy ne befolyásolta volna a különböző mobilitási pályák elérhetőségét, így ne lett volna hatással az érvényesülés lehetőségeit kereső és feltételeihez alkalmazkodó társadalmi stratégiák kialakítására. A következőkben tehát a prozopográfának a történeti-jogi rendi státusz meghatározására történő alkalmazási lehetőségeit és korlátait szeretném kitérni. Ez természetesen tágabb kérdés, mint az, hogy ki volt nemes és ki nem, de az első lépés általában a nemesi származású csoport körülhatárolása, én is erre fogok koncentrálni ebben a tanulmányban. Először röviden bemutatom Benedek és Kovács módszerét, majd amellett érvelek, hogy a származásra fókuszáló, általam genealógiai módszernek vagy szemléletnek nevezett eljárás kombinálható a társadalmi reprezentáció elemzését előtérbe helyező vizsgálatával, sőt a kettő nem is áll éles ellentétben egymással. A két eltérő módszerrel végzett vizsgálat eredményeit és a kombinálásukat hasznát a saját, 118 főből álló „rendőri elit” mintámon demonstrálom.

Benedek Gábor a korábbi vizsgálatoknál (Lakatos Ernő, Hanák Péter, Andrew C. Janos) empirikusan megalapozottabb vizsgálata során a rendi állás alapján három csoportba sorolta a minisztériumi tisztviselőket: a nemes és a nem nemes kategória között létrehozott egy bizonytalan kategóriát is. „A nemesi származás megállapításához Nagy Iván és Kempelen Béla kézikönyvét vettem alapul – írja Benedek –, de széles körben hasznosítottam további genealógiai munkák adatgazdag leszármazási tábláit is.”¹¹ Ezekon kívül nemesi kézikönyveket és megyei monográfiákat említett.¹² Az 1867-es év kapcsán a következőket írta: „...a hivatalba lépő 191 tisztviselőből 136-nak sikerült egyértelműen megállapítani a származását: 65 kétértelműen magyar nemesi család tagja, 71 pedig nem nemes. A fennmaradó 55 személynek a vezetékneve ugyan előfordul a nemesi kézikönyvben, ám korántsem biztos, hogy a vizsgált

¹⁰ Kovács I. Gábor – Kende Gábor: *A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a közepretek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmuskori Magyarországon*. In: uő: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*, 99–198., itt 174.; Kovács I. Gábor – Kende Gábor: *A két világháború közötti tudáselit akadémikus tagjainak származása az apák adatai alapján*. In: Kovács I. Gábor – Takács Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben* I. Budapest, 2018. 9–74., itt 61.

¹¹ Benedek: *Dzsentrí és Bach-huszár*, 67.

¹² Benedek: *Dzsentrí és Bach-huszár*, 124.

tisztviselő az adott családhoz tartozik.”¹³ Úgy tűnik, Benedek Gábor a következőképpen járt el: azokat a tisztviselőket, akiknek a családját megtalálta a nemesi kézikönyvekben, nemesként sorolta be, azokat, akiknek a vezetékneve nem fordult ott elő, nem nemesekként, míg azokat, akiknek a vezetékneve ugyan megtalálható e munkákban, de a rokoni kapcsolatot, a leszármazást nem sikerült kimutatni, bizonytalanként. Ezt az utóbbi kategóriát, ami a vizsgált tisztviselők közel egyharmadára terjedt ki, kivonta az elemzésből.¹⁴ A genealógiai irodalomra támaszkodó, a „nemességigazolást” elviekben a leszármazással bizonyító eljárás propozográfiai kutatások, de akár biográfia esetében is teljesen bevettnek számít még ma is; még inkább így volt ez a 1990-es évek elején, az internet és a digitalizált adatbázisok kora előtt. Minél kiterjedtebb a vizsgálati minta, annál inkább rá van kényszerítve a kutató, hogy az idő- és munkaigényes kutatás során egységes szempontrendszer szerint, formalizálható eljárással végezze a klasszifikációt. Ezt az általánosan elfogadott eljárást hívom a továbbiakban *genealógiai módszernek*, aminek háttérében a nemesi státuszt a leszármazással igazoló *szemlélet* áll.

Kovács I. Gábornak a tudáselitet vizsgáló kutatásának módszertanáról több publikációjában is írt. Az általa követett eljárás a történészek hagyományos forráskritikai attitűdjét ötvözi a szociológusok matematikai-statisztikai szemléletével: „...az összegyűlt, sokszor egymásnak ellentmondó vagy ellentmondani látszó adatok sokoldalú, filológiai mérlegelése után döntöttünk vagy indultunk újabb források irányába, s döntéseinket az újabb ismeretek fényében folyamatosan korrigáltuk.”¹⁵ A nemesség meghatározása kapcsán a következőket írta: „Ennek megbízható felderítése persze nem egyszerű feladat. Nincs egyetlen olyan forrástípus, egyetlen olyan forrásorozat sem, amelyeknek a figyelembevétele, feldolgozása önmagában elégséges lenne a szisztematikus feldolgozáshoz. Így ennél a mutatónál is a már említett, sokféle forrás felhasználásán alapuló egyedi filologizálás módszerét követtük.” Ezt követően a hagyományos genealógiai szakirodalmat sorolta fel, majd így folytatta: „Nagy súllyal vettük figyelembe főleg az 1848 előtti anyakönyvi bejegyzéseket. Ha például bizonyos irodalmi utalásokkal szemben egy apáról azt az 1846-os bejegyzést találtuk, hogy »nemtelen számtartó«, akkor ezt perdöntőnek tekintettük. A később feltűnő nemesi előneveket önmagában nem vettük bizonyítéknak. Alapelvünk volt, hogy a bizonytalan életrajzi elemeket csak akkor fogadtuk el, ha konkrétan biztos kapcsolatot tudtunk teremteni az ismert, a nemesi közösség által elismert nemesi család családfájával. Ha nem szereztünk bizonyosságot egy apa nemességéről, akkor azt inkább nem nemesnek tekintettük.”¹⁶

A két általam irányadónak tekintett munka a nemesi státusz meghatározásánál alapelveiben tehát hasonló, bár Kovács eljárása forráskritikailag megalapozottabb és levéltári

¹³ Benedek: *Dzsenti és Bach-huszár*, 68.

¹⁴ „Az adatok kiértékelése során azt tapasztaltam, hogy a bizonytalan származásúak nem befolyásolják a másik két csoportnál megfigyelhető jelenségeket [...] az egyik, illetve a másik kategóriához sorolható tisztviselők nagyjából azonos arányban fordulnak elő a különböző összesítésekben. [...] az itt következő leírásban a nemesek és a nem nemesek csoportjára összpontosítom a figyelmet.” Benedek: *Dzsenti és Bach-huszár*, 68–69. Az 1867 és 1879 közötti három mintaévről adott meg összesített adatokat: 367 személy közül 134-et kategorizált a nemesek, 132-őt a nem nemesek és 101-et a bizonytalanok közé sorolt. Benedek: *A minisztériumi tisztviselők mobilitása a dualizmus idején*, 395.

¹⁵ Kovács–Kende: *A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja*, 114. A felhasznált forrásokra, az anyaggyűjtés kiterjedtségére lásd uo. 116–117. Hasonlóan járt el az akadémikusok esetében is: Kovács–Kende: *A két világháború közötti tudáselit akadémikus tagjainak származása*, 27.

¹⁶ Kovács–Kende: *A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja*, 152. Vö.: Kovács–Kende: *A két világháború közötti tudáselit akadémikus tagjainak származása*, 47–48.

kutatásokra is kiterjed; abban megegyeznek, hogy alapvetően a genealógiai, családtörténeti irodalomra támaszkodnak, és szemléletükben a *leszármazásnak* van kiemelkedő jelentősége. Ezt tanúsítja Kovács egy másik megfogalmazása is: „Szem előtt tartottuk, hogy a rendi korban az számított nemesnek, az élhetett nemesi jogokkal, akinek ezt a státusát az adott nemesi vármegye elismerte, igazolta, kihirdette. A hiteles nemeslevél, az ősök nemesi jogokkal élésének bizonyítása mellett szükség volt a leszármazás igazolására is.”¹⁷

A genealógiai módszer használatának előnye és hátránya viszonylag magától értetődő: a nagy elemszámú mintán végzett klasszifikációt megkönnyíti, formalizálható eljárás teszi a genealógia mint történeti segédtudomány által előállított (szak)irodalom használatát. Hátránya egyrészt, hogy nem terjed ki minden nemesi famíliára, és a közölt családfák gyakran hiányosak, hitelességük gyakran megkérdőjelezhető, ezért különösen a nemesség alsóbb rétegeibe tartozó családok nemességének igazolására kevésbé alkalmas és megbízható ez a módszer.¹⁸ Ezeknek a hátrányoknak egy része a minél több forrás bevonásával és a hagyományos történeti forráskritika alkalmazásával kompenzálható – ahogy azt Kovács I. Gábor is tette –, de ez által a módszer előnye veszik el, és a kutatás rendkívül idő- és munkaigényessé válik.

Vizsgáljuk meg azonban a módszer háttérében lévő szemlélet eredetét is! Amikor a történészek a klasszifikáció során úgy döntenek, hogy azt fogadják el nemesnek egy konkrét társadalomban (például a dualizmus korában), akiről bizonyítani tudják vagy a nemesi származását vagy a nemesítés királyi adományát, akkor tulajdonképpen a *rendi (jogi) normát* érvényesítik.¹⁹ Azt a normát, aminek a társadalmi gyakorlathoz való történeti viszonyát a történészeknek valójában problematizálnia kellene.²⁰ A 18. századi nemességvizsgálatok és

¹⁷ Kovács I. Gábor: *Felekezeti-művelődési alakzatok, ősfák, mobilitási pályák, történeti-szociológiai mintázatok – prozopográfiai elemzés a Magyar Tudományos Akadémia 1920 és 1944 közötti protestáns tagjainak családjairól*. In: Kovács–Takács Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben I.*, 305–434., itt 325.

¹⁸ A genealógiai szakirodalom szerint „Magyarország múltjában mintegy 100 000 nemesi család élt a különböző időszakokban”, és ebből Nagy Iván műve „12 000 családot érint”. Nagy Ivánnak „nem volt, s nem is lehetett módja a forráskritikára, az adatok, vagy legalább azok egy részének visszaelenőrzésére”. Kempelen „jóval szélesebb körben érintett családokat, mintegy 40 000-et. [...] A közzétett családleírások azonban talán még heterogénebbek, mint azt Nagy Ivánnál olvashattuk.” Pandula Attila: *A genealógia magyarországi historiográfiájának áttekintése*. In: Kollega Tarsoly István – Kovács Elenóra – Pandula Attila – Vitek Gábor (szerk.): *Genealógia 1*. Budapest, 2012. 7–40., itt 18., 26.

¹⁹ A rendi norma egyik legautentikusabb szerzőjét, Werbőczyt idézve: „Mert a fejedelmet is csak nemesek választják, és a nemeseket is csak a fejedelem teszi azokká, s ékesíti nemesi méltósággal.” Werbőczy István *Hármaskönyve*. Budapest, 1894. Első rész 3. című 7. §. A nemesség eredetének másik rendi normájára való hivatkozás, tudniillik hogy egy család a honfoglalás korára vezet vissza az eredetét, így a nemesítés bizonyítható királyi aktusa nélkül is nemesnek számít, szintén elfogadott volt. A rendi norma reformkori megfogalmazásban: „62. §. Hogyan lehet nemességet nyerni? Tős (ősi) nemességgel bírnak, a' kik nemes apátul, vagy fiúsított anyátul születtek. Egyébaránt pedig magyar nemesség csak igaz koronás király kegyelmébül eredhet a) hanem kétféleképpen, vagy 1) nemesi jószág adományozása vagy 2) nemesítő levél által.” Frank Ignác: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban*. I. rész. Buda, 1845. 112.

²⁰ Cerutti, Simona: *Norma és gyakorlat, avagy szembeállításuk jogosságáról*. Ford. Czoch Gábor. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen, 2000. 151–168., itt 152.: „...elsősorban a következő kérdésekre keresem a választ: Hogyan ment végbe a jogi klasszifikáció? [...] Továbbá: hogyan viszonyul a társadalmi gyakorlat a jogi normákhoz? És főként: milyen státuszt tulajdonítottak a kortársak a gyakorlatnak a normák kialakításában?”

nemességigazoló perek történetéből, valamint a nemesi armálisok hamisításából és vásárlásából is ismert, hogy jelentős számú nemesség élt az országban, akik egy hivatalos eljárás keretében nem tudták vagy tudták volna igazolni nemességük eredetét, mégis a „nemesi jogok gyakorlatában” voltak.²¹

A nemesi rendi státusz vizsgálata a társadalmi reprezentáción keresztül

A genealógiai módszer mellett, ami tehát a rendi norma szempontjait érvényesíti a prozopográfiai klasszifikáció során, egy másik megközelítés is lehetséges, ami a társadalmi reprezentáció vizsgálatára fókuszál, ezáltal lehetővé téve, hogy a norma helyett azt a társadalmi gyakorlatot helyezze a kutatás fókuszába, ami a reprezentáció kialakításán, formálásán és társadalmi érvényesítésén keresztül törekedett – akár a korabeli normákat manipulálva is – befolyásolni, formálni a cselekvő egyén társadalmi státuszát. Roger Chartier szavaival: „...az új megközelítés szerint nincs olyan gyakorlat vagy struktúra, ami nem azoknak az egymásnak ellentmondó és ütköző reprezentációknak terméke lenne, amelyek révén az egyének és csoportok saját világuknak értelmet adnak.”²²

Az 1770-ben Sopron vármegyei Szent András (ma Rábaszentandrás) jobbágycsaládba született Kis Jánost 1812-ben választották meg a dunántúli egyházkerület püspökévé.²³ Emlékezéseiben részletesen foglalkozott saját rendi státuszemlékezésének körülményeivel, melyre – előadásában – a rendi normát betartva, a megfelelő utat bejárva került sor.²⁴ Számunkra most érdekesebb az a leírás, amit azokról a lehetőségekről mond, ahogy – a rendi normát megkerülve – lehetősége lett volna nemességet szerezni, illetve igazolni, de azt mégsem tette. Bár Kis János családja jobbágyi helyzetével tisztában volt, az egykor volt nemesség

²¹ A Mária Terézia által bevezetett nemességigazoló perek kétféle bizonyítási eljárást ismertek. Az ún. gyökeres bizonyítás mellett a „második formában csak a nemesi előjogokkal való élelt kellett kimutatni 60 évre visszamenőleg”. Rác István: *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*. Budapest, 1988. 38–67., itt 60. A 18–19. századi nemesi összeírások bizonytalanságára lásd például: Benda Gyula: *Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban*. Keszthelyi társadalma, 1740–1849. Budapest, 2008. 56–80., itt 58.: „A nemességvizsgálatok folyamata, a nemesség számontartására kiépített nyilvántartások maguk konstruálták a nemesség fogalmát és rendi rétegzettségét.” Tóth István György: *Vas vármegye nemessége a 18. században*. In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): *Mágnások, birtokosok, címerlevelek*. Debrecen, 1997. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) 229–234. Az armális vásárlásra, illetve hamisításra lásd: Tóth István György: *Karddal szerzett és piacon vett armálisok: a végváriak útjai a nemességbe a 18. század elején*. In: Petercsák Tivadar – Pető Ernő (szerk.): *A végvárak és a végváriak sorsa. (1699–1723)*. Eger, 1991. 45–53.; Kóta Péter: *A címerlevél ára*. In: Ódor–Pálmány–Takács (szerk.): *Mágnások, birtokosok, címerlevelek*, 149–156.; Kóta Péter: *„Ebül szerzett kutyaőr” avagy címerlevél-hamisítások a XVIII. században*. In: Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről II. (Vas megyei levéltári füzetek 6.)*, Szombathely, 1993. 311–323.

²² Chartier, Roger: *A világ, mint reprezentáció*. Ford. Czoch Gábor és Kila Noémi. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Elbeszélés, kultúra, történelem. (Narratívák 8.)* 2009. 35–54., itt 39. Vö. Czoch Gábor: *A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata*. Századvég, Új folyam. 1999. tél, 15. sz. 17–38.

²³ Vaderna Gábor: *Egyházi karrier és társadalmi mobilitás a 18–19. század fordulóján: Johann Ladislaus Pyrker és Kis János példája*. Egyháztörténeti Szemle, 19. évf. (2018) 4. sz. 22–38. 36.; Tóth Kálmán: *Kis János Emlékezéseinek újraolvasási lehetőségei*. In: Főrizs Gergely – Kertész Botond – Vaderna Gábor (szerk.): *Egyház – irodalom – tudomány. Kis János (1770–1846)*. Budapest, 2021. 75–112.

²⁴ *Kis János Superintendens emlékezései életéből*. Maga által feljegyezve. Első közlemény. Sopron, 1845. 226–230.

elvesztésének tudata is szájhagyományként élt. Az idézett leírásban három olyan lehetőséget is említ, amelyek a nemesi társadalomba való bekerülésnek minden bizonnyal nem egyedülálló, hanem többé-kevésbé általánosan ismert gyakorlatai voltak. „Gyermekkorombeli halálomom szerint, egy csalóközöi özvegy 's gyermektelen asszony izent szüleimnek, hogy menjenek hozzá 's vegyék által tőle csekély áron a' nemes levelet, mellyre neki, gyermektelen lévén, szüksége nincsen, de azok, vagy azért, hogy az izenetnek nem hittek, vagy akármely egyéb okból e' végre semmi lépést sem tettek. Azt bizonyosabban tudom, hogy némelly rokonom 1790ben (talán az említett özvegy halála után) törvénykezés által akartak Csalóközben nemességre szert tenni, 's a' törvénykezésre az atyámat is meghívták; de az az abba avatkozástól leginkább az én kérésemre, minthogy akkor szándékoztam németországi univertitásra menni, 's pénzére szükségem volt, magát visszatartóztatta. A' törvénykezés következtében egy hősi Kis, Poson vármegye ajánlása is hozzájárulván, megnemesedett; de én magamat nem próbáltam ehhez kapcsolni 's a'dolog abban maradt.”²⁵ Kis János esete nem egyedülálló, ismertek azok a példák, amikor valaki nem akart élni nemesi rendi státuszával, vagy egyenesen eltitkolni igyekezett azt, mint például a városokba beköltöző, ott polgárjogot szerezni vágyó nemesek egy része.²⁶ Felmerül a kérdés, hogy ha a prozopográfus ahhoz a rendi normából örökölt közjogi fikcióhoz ragaszkodik, hogy minden nemesség eredete visszavezethető királyi adományra, és a nemesi státusz csak fiági leszármazással örökölhető, nem erőltet-e rá a társadalmi viszonyokra egy olyan klasszifikációt, nem ragaszkodik-e indokolatlanul egy olyan sztenderdhez, ami valójában sohasem érvényesült a maga következetességében.²⁷

Azt a kérdést is fel kell tenni, hogy indokolt-e egyáltalán mereven különbséget tenni a genealógiai szemlélet által hitelesnek elfogadott források és a nemesi reprezentáció egyéb megnyilvánulásai közé. Kovács I. Gábor már idézett módszertani indoklásában például azt írta, hogy az 1848 előtti anyakönyvi bejegyzéseket nagy súllyal vette figyelembe, sőt perdöntőnek is tekintette, míg a nemesi előnevek későbbi használatát önmagában nem fogadta el a nemesi származás bizonyítékának. Az anyakönyvi bejegyzések vajon nem ugyanarról árulkodnak-e, mint a nemesi előnevek használata, azaz hogy a nemesi reprezentáción keresztül valaki a társadalmi identitását akarta érvényesíteni? Mi alapján írta be az egyházi vagy iskolai anyakönyvbe a plébános, lelkész vagy tanár valakinek a társadalmi állapotját, *conditio*ját? Vagy az alapján, amit az előtte megjelentek erről vallottak, és esetleg a meghívott tanúk tanúsítottak, vagy kisebb közösségek esetén azt a kollektív tudást mozgósítva, ahogy az adott közösség keretei között azt a helyi családot számon tartották. Mindkét esetben arról van szó, hogy egy közösség által elismert vagy számon tartott társadalmi identitást jegyeztek le. Mennyiben nyújt tehát biztosabb információt egy 1848 előtti anyakönyv bejegyzése, mint a predikátumok feltüntetése? A nemesi előnév jogtalan használatát a polgári törvénykezés szankcionálta (1879. évi 40. tc. 45. §), ahogy azzal a jelenséggel is gyakran találkozhat a

²⁵ Kis János *Superintendens emlékezései életéből*, 8–9.

²⁶ Lásd idősb Sárközi János 1772-ben írt verses családtörténetét. Közli Rác: *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*, 263–271. Sasfi Csaba a keszthelyi gimnázium matrikuláit vizsgálva hasonló jelenségre utalt: „...a Keszthelyi forrásanyagban több példa van rá, hogy a nemesek – akik amúgy is zömében birtoktalan armális nemesek – elhagyják a nemesi címet.” Sasfi Csaba: *Helybeli diákok a keszthelyi gimnáziumban 1806–1849*. In: Turbuly Éva (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Zalaegerszeg, 1990. 121–164., itt 144.

²⁷ Vö. Fügedi Erik: *Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja*. Budapest, 1999. 18–103.

kutató, hogy egyazon szülők gyermekeinek keresztelési anyakönyveibe hol bejegyezték a szülők nemesi rendi státuszát, hol elmaradt.²⁸

Kapiller Imre a gimnáziumi anyakönyveknek a diákok társadalmi állására vonatkozó bejegyzéseit a nemesi összeírásokkal szembeállítva arra a következtetésre jutott, hogy úgy tűnik, „a kegyes atyák meglehetősen nagyvonalúan intézték el ezt a kérdést. [...] a nemesi összeírások sok esetben kétségessé teszik az anyakönyvek által sugallt adatokat.” Kapiller ebből azt a következtetést vonta le, hogy „indokoltnak tartjuk a nemesség tényleges jelenlétét 15–20%-kal alacsonyabbnak feltételezni”.²⁹ Ismerve azonban a nemesi összeírások hiányosságait, fordított irányú következtetés is elképzelhető, vagyis hogy azok a nemesek, akik a matrikulációban előfordultak, a nemesi összeírásokból maradtak ki. Ezt a kérdést szerintem nem lehet eldönteni – legalábbis a két összeírás egyszerű egybevetéséből biztosan nem –, és azért nem lehet, mert mind a két forrással szemben anakronisztikus azt a követelményt megfogalmazni, hogy minden esetben pontosan adják meg az összeírtak társadalmi státuszát, és hogy ne maradjon ki az összeírásokból senki. Sasfi Csaba Keszthely és Győr gimnáziumi anyakönyveinek a szülők társadalmi státuszára vonatkozó bejegyzéseit vetette össze a nemesi összeírásokkal, és hasonló eredményre jutott. A keszthelyi nemes szülővel bejegyzett diákok 75,8%-át sikerült nemesi összeírások alapján „igazolni”, míg Győrben a 43 nemesi megyei lakos apa közül csak 27-et (62,8%) sikerült a megyei nemesi összeírás alapján biztosan azonosítani, 7 esetben az azonosítás bizonytalan, 9-ben pedig sikertelen volt.³⁰

A 18. század végére a nemesség létszámát a II. József-féle népszámlálás alapján szokták megadni.³¹ Az összeírás ez esetben sem a rendi normát volt hivatott érvényesíteni, nem ellenőrizték a nemesi címeket, nem folytattak nemességigazolást, nem kellett bizonyítani a leszármazást; azt írták össze, akit a társadalmi gyakorlat nemesként fogadott el: vagy annak vallotta magát, vagy annak ismerték őt.³² Biztosra vehető, hogy olyanokat is nemesként írtak össze, akikről a genealógiai módszerrel nem lehetne bebizonyítani, hogy kiváltságoltak voltak. Amíg az Erdély és Horvátország nélküli Magyarország területén az 1787. évi népszámlá-

²⁸ A polgári anyakönyvi bejegyzéseknél a végrehajtási rendelet az anyakönyvvezetőre bízta a nemesi előnév feltüntetését: „A mennyiben az illető egyén főnemesi rangja vagy nemesi előneve köztudomású avagy az anyakönyvvezető előtt ismeretes, a használat jogosságát külön igazolni nem kell.” Valószínűnek tartható, hogy a szabályozás csak a fennálló gyakorlatot foglalta írásba. 60.000/1895 BM rendelet az állami anyakönyvek vezetése tárgyában. Magyarországi Rendeletkötet Tára, 29. évf. (1895) 452–529. 473 (34. §).

²⁹ Kapiller Imre: *Zalai diákok Kőszegen a XVIII. század utolsó évtizedeiben*. In: Turbuly Éva (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok (Zalai Gyűjtemény 31.) Zalaegerszeg, 1990. 49–60.* A gimnáziumi anyakönyvek mint forrástípus bemutatására lásd: Sasfi Csaba: *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*. Budapest, 2013. 125–148., a társadalmi helyzetre vonatkozó kategóriára különösen: 142–145. „Az anyakönyvek vezetésére vonatkozó helytartótanácsi utasítások között eddig nem találtunk a szülő társadalmi helyzete meghatározását szabályozó vagy előíró rendelkezéseket.” Uo. 142.

³⁰ Sasfi: *Gimnazisták és társadalom Magyarországon*, 381., 419.; Sasfi Csaba: *A reformkori győri gimnázium szerepe a város lakosainak társadalmi mobilitásában*. Korall, 22. évf. (2021) 86. sz. 210–239., itt 222. Az elemzés során Sasfi a bejegyzéseket vette alapul.

³¹ Pálmány Béla: *A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1868–1815)*. In: In: Ódor–Pálmány–Takács (szerk.): *Mágnások, birtokosok, címerlevelesek*, 37–96., 44.

³² „A tényleges foglalkozást feltüntető Győr városi egyéni kérdőívekből megállapítható, hogy nemcsak a birtokos és szegényebb köznemeseket számították a nemesek közé, hanem minden egyéb foglalkozású férfit is – fuvarost, kocsiszt stb. –, aki magát nemesnek vallotta.” Dányi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1878)*. Budapest, 1960. 43.

lás 155 ezer nemeset (férfit) írt össze, addig az 1754/55. évi országos nemesi összeírás 32 és fél ezer nemeset eredményezett a Bánság és a Partium nélkül Magyarországon.³³

Nem amellett kíván érvelni ez a tanulmány, hogy a fürdővízzel öntsük ki a gyereket is, s hogy a genealógiai szemléletnek ne lenne létjogosultsága, csak arra próbálja felhívni a figyelmet, hogy ha egy prozopográfiai vizsgálat során egyoldalúan a nemesi leszármazás bizonyíthatóságának követelményét fogalmazzuk meg a klasszifikáció során, akkor lesz egy olyan társadalmi csoport, amit a kortársak nemesnek tartottak, melynek tagjai nemesi identitással rendelkeztek, nemesként éltek, mi mégis a nem nemesek közé soroljuk be.³⁴ Az a hipotézisem, hogy minél inkább a társadalmi hierarchia alacsonyabb szintjein vizsgálódunk, annál nagyobb lesz ez a csoport, tehát amíg az arisztokraták vagy jómódú birtokos nemesek esetén valószínűleg nem vezet más eredményre a genealógiai szemlélet és a társadalmi reprezentáció elemzése, addig a kisebb birtokosok és armalisták felé haladva egyre nő azoknak a nemesi családoknak a száma, melyeket pusztán a genealógiai módszerrel nem lehet megfogni, mégis indokolatlan őket a nem nemesek közé sorolni vagy kivonni az elemzésből.³⁵ A kérdés az, hogy mekkora ez a csoport, s mennyiben befolyásolja az elemzést.³⁶ A következőkben a saját „rendőri elit” mintámon mutatom be, hogy a genealógiai módszerrel hány nemeset sikerült azonosítani, és hogy a társadalmi reprezentációt figyelembe véve mekkora az eltérés.

A „rendőri elit” származásának prozopográfiai vizsgálata a rendi státusz alapján

A 2. táblázat mutatja a nemesi származásuk arányát a „rendőri elitben”, amennyiben a genealógiai módszer segítségével vizsgálom a kiválasztott csoportot. Az összehasonlíthatóság kedvéért Benedek Gábor módszerét követtem, vagyis azokat a tisztviselőket soroltam a nemesek közé, akiknek a rendelkezésre álló genealógiai irodalomban a családját megtaláltam, és a rokonságot ki tudtam mutatni. Akiknek csak a vezetéknevét találtam meg a nemesi kézikönyvekben, de rokonsági kapcsolatot nem tudtam kimutatni, a bizonytalan kategóriába

³³ Thirring Gusztáv: *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest, 1938. 55–60. „Fel kell tennünk, hogy a nemesség összeírásánál a régi felfogástól teljesen elütő, annál sokkalta általánosabb és rugalmasabb eljárás követetett, mert a régi összeírások és a József-féle népszámlálás eredményei közötti óriási különbség csak azzal magyarázható meg, hogy II. József idejében tömegesen számítottak a nemesek közé olyan köröket, melyeknek nemesi voltát a régibb vizsgálatok nem ismerték el.” Uo. 58.

³⁴ A társadalmi identitásnak a reprezentáció elemzésén keresztüli vizsgálatára több példa is sorolható. A teljesség igénye nélkül lásd: Tóth Árpád: „*Akinek armális nemességét elismerték ugyan, de aki a polgári rendhez tartozott*”. *A rendi identitás értelmezése Fest Imre emlékirataiban*. In: Balogh Judit – Pap József (szerk.): *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció*. Eger, 2016. 201–214.; Kunt Gergely: *A nemesség mítosza a családi emlékezetben és a személyes identitás összefüggései egy házicseléd naplójában*. In: Balogh–Pap (szerk.): *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció*, 179–192.; Szuromi Rita: *Nemesi attitűdök egy polgárcsalád életében. Egy emlékiratban rejlő mentalitásvizsgálat lehetőségei*. In: Rózsa Sándor (szerk.): *Doktoranduszok VII. és VIII. konferenciájának tanulmányai*. Eger, 2020. 151–166.

³⁵ „Legnehezebben igazolhatók pedig épen a legrégebbi családok nemessége, mert nemességük eredete oly messze korbá nyúlik vissza, melyből semmi vagy vajmi kevés oklevél-émlék maradt fenn ránk és a leszármazásnak fokról-fokra való kimutatása is ma már alig lehetséges.” Kempelen Béla: *A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben*. Budapest, 1907. 52–53.

³⁶ Önmagában csak az előnév használata természetesen nem bizonyítja a nemesi státuszt, ahogy hiánya se az ellenkezőjét. „A nemesi előnév nem feltétele és nem is kelléke a nemességnek, de valamely előnév használata sem kétségtelen bizonyíték a tekintetben, hogy az illető családnak valóban nemesi rangja van.” Kempelen szerint ugyanez igaz a von szócskára is. Kempelen: *A nemesség*, 48.

soroltam, míg azokat, akiknek a neve sem fordult elő a nemességről szóló szakirodalomban, illetve egyéb okokból kizárható volt, hogy nemesek (például zsidó származásúak, vagy 1867 után szereztek nemességet³⁷), azokat a nem nemesek közé soroltam.

A fővárosi „rendőri elit” származása a genealógiai módszer alapján 1881–1918									
Szak	Titulus	Díjosztály	Lét-szám	Nemes		Bizonytalan		Nem nemes	
foglalma-zói kar	főkapitány	V. fiz. o.	6	3	50%	3	50%	-	-
	főkapitányi helyettes	VI. fiz. o.	5	1	20%	3	60%	1	20%
	rendőrfőtanácsos	VI. fiz. o.	10	3	30%	2	20%	5	50%
	rendőrtanácsos	VII. fiz. o.	70	10	14,3%	23	32,9%	37	52,9%
	„hivatalvezetők”	VIII. fiz. o.	11	1	9,1%	6	54,5%	4	36,4%
csapat-tiszti kar	főparancsnok	VII. fiz. o.	2	1	50%	-	-	1	50%
	főfelügyelő	VI-VII. fiz. o.	14	3	21,4%	5	35,7%	6	42,9%
Összesen			118	22	18,6%	42	35,6%	54	45,8%

2. táblázat

A fővárosi „rendőri elit” származása a genealógiai módszer alapján 1881–1918

Az eredményből látható, hogy a minisztériumi tisztviselőkkel összevetve a bizonyíthatóan nemesi származásúak aránya jóval alacsonyabb, Benedeknél ez az arány az 1867–1879 közötti három mintaév alapján 36,5% volt, vagyis lényegében kétszer akkora. Ezzel párhuzamosan a nem nemesek aránya jelentősen nagyobb, Benedek mintájának 36%-ához képest közel 46%. Azoknak az aránya, akiket se ide, se oda nem tudtam ez alapján a módszer alapján kategorizálni, tehát a bizonytalan státuszba kerültek, a Benedeknél található 27,5%-hoz viszonyítva szintén magasabb, közel 36%. Az, hogy a nemesség aránya alacsonyabb a fővárosi rendőri elitben, mint a minisztériumi tisztviselők között, várható volt; ennek okait most ez a módszertani tanulmány nem hivatott tárgyalni. Az viszont, hogy a genealógiai módszerrel végzett klasszifikációban a bizonytalan besorolású személyek száma (42) majdnem kétszer akkora, mint a bizonyíthatóan nemesek száma (22), zavarba ejtő a további elemzés szempontjából. Én a magam részéről nem merem kijelenteni, hogy a bizonytalanok nagyjából fele-fele arányban oszlanának meg a másik két kategória között. Mi lehet ennek az oka? Azt gondolom, hogy a döntő tényező a bizonytalanul besorolható arányának növekedése mögött az, hogy a minisztériumi tisztviselők rekrutációjában a társadalmi hierarchia magasabb rétegéből származók intenzívebben vettek részt, vagyis a jelentősebb nemesi és arisztokrata családok presztízsének jobban megfelelt egy minisztériumi karrier, mint egy rendőrtiszti. Ezek a társadalmi rétegek, ezeknek a családoknak a többsége távol tartotta magát a rendőri hivatástól, a rendőrtisztviselői életpályát méltóságán alulinak tartotta, márpedig a genealógiai irodalomban a nemesség felső rétegéről sokkal nagyobb valószínűséggel találunk

³⁷ Három olyan tisztviselő volt a rendőri elitben, aki, illetve akinek a családja 1867 után szerzett nemességet: Arányi Taksony (1873), Urs Nándor (1907) és Lassner Gusztáv (1912). Főnemesi származású személy egy került a mintába, Splényi Ödön báró, őt a nemesek közé soroltam be.

megbízható irodalmat, mint az alsóbbról. A „rendőri eliten” belüli bizonytalanul besorolható származásúaknak az aránya tehát feltételezésem szerint azért nő, mert egy olyan alsóbb nemesi réteg jelenik meg benne, akikre a genealógiai irodalom nem terjed ki. Természetesen elképzelhető, hogy további kutatásokkal ez az arány változni fog, a genealógiai kutatás extenzív kiterjesztése hozhat bizonyos eredményeket – megfelelő forrásadottságok mellett.

Nézzük meg, milyen eredményre jutunk, ha nem a származásra, hanem a nemesi reprezentáció vizsgálatára helyezük a hangsúlyt!

A fővárosi „rendőri elit” származásának összetétele a nemesi reprezentáció alapján 1881–1918							
Szak	Titulus	Díjosztály	Létszám	Nemes		Nem nemes	
fogalmazói kar	főkapitány	V. fiz. o.	6	3	50%	3	50%
	főkapitányi helyettes	VI. fiz. o.	5	3	60%	2	40%
	rendőrfőtanácsos	VI. fiz. o.	10	4	40%	6	60%
	rendőrtanácsos	VII. fiz. o.	70	23	32,9%	47	67,1%
	hivatalvezetők	VIII. fiz. o.	11	4	46,2%	7	53,8%
csapat-tiszti kar	főparancsnok	VII. fiz. o.	2	1	50%	1	50%
	főfelügyelő	VI-VII. fiz. o.	14	9	64,3%	5	35,7%
Összesen			118	47	39,8%	71	60,2%

3. táblázat

A fővárosi "rendőri elit" származásának összetétele a nemesi reprezentáció alapján 1881–1918

A 3. táblázatban tehát azokat soroltam be a nemesi származásúak közé, akiknek az esetben kimutatható volt a nemesi reprezentáció. Ez lehetett gyászjelentés, tiszti címtár, rendőrségi címtár,³⁸ anyakönyv vagy akár egy névjegykártya is, ami feltüntette a predikátumot. Mivel most is származásról van szó, azt a három tisztviselőt, akik 1867 után szereztek nemességet, a nem nemesi származásúak közé soroltam, mert születésük idején még nem nemesek voltak. A kétféle módszerrel végzett klasszifikáció közötti eltérés számottevő. A nemesek aránya körülbelül megduplázódik, 18,6%-ról majdnem 40%-ra nő, de mivel a bizonytalanok kategóriája eltűnt (hiszen minden olyan személyt, akinél nem találtam nemesi reprezentációt, a nem nemesek közé soroltam be), a nem nemeseké szintén nőtt, ha közel se akkor mértékben, körülbelül 45%-ról 60%-ra. A táblázat arányai közti összefüggés nem annyira egyszerű, hogy a bizonytalanok kategóriáját kellett csak szétosztani a nemesek és nem nemesek között, a szerint, hogy ők nemesként jelentek-e meg a nyilvános szférában, mert volt olyan tisztviselő (például Thaisz Elek), akiről bár a genealógiai irodalom azt tartja számon, hogy nemes volt, nem találtam olyan forrást, amiből arra tudtam volna következtetni, hogy ezt reprezentálni is igyekezett volna. Mint már utaltam rá, önmagában a reprezentáció nem döntő, de a két módszer kombinálásával véleményem szerint egyrészt pontosabb

³⁸ A rendőrtisztviselők által összeállított és kiadott *Budapesti Útmutató* című 1898-tól kezdve megjelenő rendőrségi zsebkönyv rendszeresen közölte a tisztikar rangsorozati beosztását, feltüntetve a használatban lévő előneveket is.

eredményekhez juthatunk, másrészt lehetővé válik a norma és gyakorlat viszonyának, valamint a származás és identitás kérdésének problematizálása.

Ha a két táblázatot összehasonlítjuk, akkor a legegyszerűbb a helyzet azoknál a tisztviselőknél, akikről mindkét módszerrel az derült ki, hogy nemesek. Itt olyan családokat, tisztviselőket találunk, mint báró Splényi Ödön, Rudnay Béla és Boda Dezső, Pekáry József, Bornemissza Boldizsár, Majthényi Dezső, Kubinyi Sándor, Almássy György, Szilágyi László, Szirmay Andor, Zlinszky Károly stb., vagyis többnyire tényleg jó nevű, közismert és kiterjedt nemesi famíliákat, bár nem a vagyonosak közül. Szintén egyszerű azoknak a tisztviselőknak a besorolása, akikről mindkét módszerrel az derült ki, hogy nem nemesi családból származnak: Krecsányi Kálmán, Czajlik Alajos, Garlathy Ödön, Máltás Hugo, Rédei Miklós, Schreiber Emil, Alkér Jenő, hogy csak néhány nevet említsek. Természetesen az, hogy valaki nem nemesi családból származott, még nem árul el sokat a származásáról, az intergenerációs mobilitás felől nézve ez egy nagyon heterogén csoport, de további differenciálása nem témája ennek a tanulmánynak.

Minden más köztes kategóriánál bonyolultabb esettel van dolgunk. Vagy azért, mert bár a nemesi reprezentáció kimutatható volt, de a genealógiai irodalomban nem találtam még a családnak se nyomát, vagy ugyan volt nemesi reprezentáció is, a családnév is előfordult a genealógiai irodalomban, de a rokonok összeköttetését nem sikerült (még) kimutatni (Pekáry Ferenc, Jeszenszky Gellért, Miskolczy László, Kolosváry Gyula, Farkas Lajos stb.).

Úgy vélem, ezek az adatok és példák bizonyítják, hogy minél inkább a társadalmi hierarchia alsóbb szegmensébe tartozó csoportot vizsgálunk, annál inkább igaz az, hogy kizárólag csak a genealógiai módszerrel nem fog sikerülni a nemesség arányának pontos azonosítása a vizsgálati mintán belül. Ha azonban másként tekintünk magára a nemességre, nem a rendi normában megfogalmazódó saját ideológiáján keresztül azonosítjuk őket, ha másként közelítünk a forrásainkhoz, más szemlélettel olvassuk őket – legyenek azok akár 1848 előtti özszeírások, anyakönyvi bejegyzések stb. –, és nem a leszármazás kétségtelen bizonyítékát látjuk bennük, hanem olyan reprezentációkat, amelyeknek a tétje a társadalmi identitás elismerése, ezáltal a társadalmi struktúra alakítása és az abban elfoglalt hely kijelölése, akkor elfogadhatjuk, hogy se 1848 előtt, se 1848 után nemcsak azon múlt valaki „nemesi státusza”, hogy arra a rendi normában megfogalmazott közjogi fikciónak eleget tett-e szert, hanem hogy ebből mit akart és mit volt képes a társadalmi gyakorlatban elismertetni.³⁹ Így a kutatás nemcsak társadalmi származásuk adottságának kiszolgáltatót egyénekként tudja kezelni szereplőit, hanem lehetővé válik a történelmi szereplők identitásának és cselekvőségének (agenciájának) jobb megértése is.⁴⁰

³⁹ Ez éppúgy igaz a kétségtelen nemesi származásúakra, mint a bizonytalanokra. Vö. Chartier: *A világ mint reprezentáció*, 47–51. A nemesi jogok érvényesítésének gyakorlatára: Dobszay Tamás: „Magyarországnak szabad fia vagyok” – a nemesi státus értéke és „használat”. In: Varga Zsuzsanna – Melkovic Tamás (szerk.): *Tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció kérdéseiről* Erdődy Gábor 70. születésnapjára. Budapest, 2021. 227–236.

⁴⁰ „Valójában egyetlen normarendszer sem annyira strukturált, hogy kiküszöbölje a tudatos választásnak, a szabályok manipulálásának, az értelmezésnek és az alkunak az összes lehetőségét.” Levi, Giovanni: *Az életrajz használatáról*. Ford. Czoch Gábor. *Korall*, 1. évf. (2000) 2. szám. 81–92., itt 89. Gyáni Gábor megfogalmazásában: „Bizonyos fokú autonómia birtokában a történelmi ágensnek módja van rá, hogy megmaradva a szükségszerűség határai között, saját maga válassza meg a struktúrában rejlő és az önnön céljaira kiaknázható lehetőségeket. Gyáni Gábor: *A történelmi esemény fogalma*. Magyar Tudomány, 172. évf. (2011) 11. sz. 1324–1332., itt 1328.

A zárófejezetben léptéket váltva egy konkrét rendőrtisztviselő származásának mikro-szintű vizsgálatán keresztül szeretném bemutatni, hogyan kombinálható a genealógiai és reprezentációs szemlélet.

Saly Károly rendőrtisztviselő származása és identitása

Salfai Saly Károly alig múlt tizenkilenc éves, amikor 1873. február 1-jén mint díjnok kezdett el dolgozni a fővárosi rendőrségnél, és egészen az őszirózsás forradalomig a testület kötelékében maradt. Pesten 1853. december 13-án született, és a józsefvárosi plébánián keresztelték meg.⁴¹ Édesapja, Saly József „*conditio*”-ját, vagyis „polgári állapotját” ügyvédként írta be a káplán az anyakönyvbe. A rendi állapotra az 1853-as anyakönyvben már nincs utalás, előnév nincs feltüntetve. Induljunk el tehát a genealógiai módszert alkalmazva.

Nagy Iván munkájában megtalálhatjuk a salfai Saly családot, és megtudhatjuk: a „címeres nemes levelet Saly Diénes kapta I. Leopold királytól 1655 táján [sic!], és az a szalavári conventban őriztetik. Egyszersmind a Vas megyei Salfa helységbeli birtokra adományt is nyert a család, honnan a Szita családdal közösen előnevét írja.”⁴² A bejegyzéshez családfa is tartozik (lásd a Függelékben), amin Károly még nem, de apja, Saly József fel van tüntetve, így Nagy Iván alapján elkönnyvelhetnénk a család nemesi származását. De mennyire tarthatjuk hitelesnek ezeket az információkat? Az adományozás időpontjának meghatározásánál az a „táján” szócska nem növeli a hitelességbe vetett bizalmunkat, ahogy az sem, hogy bár I. Lipótot valóban 1655-ben koronázták magyar királlyá, de csak 1657-ben foglalta el a magyar trónt. Furcsa az is, hogy bár Nagy „címeres” nemes levélről írt, de nem írta le, hogy az mit ábrázol, holott ezt általában megtette, ha ismerte a címet. A legnyomósabb érv amellett, hogy Nagy Iván csak hallomásból adta közre ezeket az adatokat, az, hogy a családfával kapcsolatban feltüntette, hogy „családi közlés szerint”, így alapos gyanúval élhetünk, hogy nemcsak a családfa, de a narratív részben foglalt információk is pusztán családi közlésen alapulnak. Ha így van, akkor az idézett szövegből kinyerhető mindhárom információt, a nemesítés idejét, a birtokadományt és a címet is – amíg más forrásokból megerősítést nem nyernek – bizonytalan hitelességű információként kell kezelnünk, azzal együtt, hogy nem állíthatjuk, hogy ne lehetnének valóságok.

Tovább haladva a genealógiai irodalomban, Balogh Gyula munkájában is esik szó Saly családról, de címerről, birtokadományról, nemesítésről egyáltalán nem, és családfa sem található.⁴³ Csak nevek és évszámok, esetleg az, hogy milyen tisztséget töltött be az illető, ezek többsége azonban bizonyosan nem szerepel a Nagy Iván munkájában közölt családfán, például „Saly Ferencz, 1601.” vagy „Saly Antal, 1797”, vagy a korban utolsó adat Saly Károly, aki 1805-ben alispán volt Vas vármegyében. Balogh Gyula és Nagy Iván adatait nem lehet megfeleltetni egymásnak, Balogh adataihoz ráadásul nem tudjuk hozzákötni Saly Károlyt és apját, Józsefet. A két következő genealógiai munka se nyújt több segítséget. A Borovszky-féle megyemonográfia *Vas vármegye nemes családjai* című fejezete egyáltalán nem ír a Saly családról, a vármegye történetét bemutató fejezet pedig csak azokat az adatokat közli, amiket már Balogh Gyula idézett munkája is közzétett.⁴⁴ Balogh könyve után Palatinus József 1911-

⁴¹ Saly Károly keresztelési anyakönyve: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-VN9S-N4> (letöltés: 2022. jún. 1.)

⁴² Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 10. kötet. Pest, 1863. 21–22.

⁴³ Balogh Gyula: *Vasvármegye nemes családjai*. Szombathely, 1901. 126.

⁴⁴ *Magyarország vármegyéi és városai. Vasvármegye*. Szerk.: Sziklay János – Borovszky Samu. Budapest, 1898. 175–249., 544–578.

es műve volt a következő, ami megjelent, de ez csak a C-betűs családokig jutott.⁴⁵ 1915-ben jelent meg Kempelen Béla munkájának 9. kötete, amiben újra feltűnik a Saly család, de sajnos megbízható, érdemi új információt nem kapunk.⁴⁶ Négy forrást jelölt meg, ahonnan a Saly-családra vonatkozó adatokat vette: Nagy Iván és Balogh Gyula már idézett munkáit, egy Turul folyóiratbeli cikket, amit nem sikerült azonosítanunk, és „rcsk.”, vagyis részben családi közlés szerepelt. Kempelennél két fontos újítás van. Az egyik egy új családfa. A Nagy Ivántól módosítás nélkül átvett régi családfa mellett közölt még egy családát ugyanazzal a családnévvel, de a kettőt nem tudta egymással összekapcsolni. Ez állhat a háttérben egyéb apróbb változásoknak, például hogy mindkét családfát „sali” előnévvel közölte Kempelen, és a „Nagyivánból” nemcsak a salfai előnevet, hanem a Vas megyei Salfa községre szóló birtokadományt is elhagyta. Az új családfa 1676–1912-ig közölt családtagokat, de jól láthatóan egyetlen ág köré szerveződik, Saly Dezső (1850–1921) törvényszéki bíró felmenői és leszármazottai adják a gerincét. Végül 1998-ban Szluha Márton próbálta folytatni Balogh Gyula munkásságát, de kötetében ő se szentelt figyelmet a Saly családnak.⁴⁷

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy ha a genealógiai irodalom alapján akarjuk besorolni Saly Károlyt, nem vagyunk könnyű helyzetben. Elvileg hivatkozhatunk mind Nagy Iván, mind Kempelen Béla munkáira, ha azonban forráskritikailag mérlegeljük ezeknek az adatoknak a hitelességét, akkor a különböző munkák közti ellentmondások, valamint az a tény, hogy a mindkét munkában található adatok családi közlésekből származnak, aligha teszi lehetővé, hogy a Saly család nemességét bizonyítottan vegyük. Lássuk, mit tudunk megállapítani a Vas megyei nemesi összeírások alapján.

Az 5. sz. táblázatban (lásd a Függelékben) azokat az információkat foglaltuk össze, amik a Saly családra nézve kiderülnek ezekből az összeírásokból.⁴⁸ Nincs mód részletesen végig elemezni az összes összeírást, ezért csak a legfontosabb következtetésekre térhetek ki. Először is le kell szögezni, hogy a nemesi összeírások egyike se alkalmas arra, hogy megerősítse Nagy Iván adatait az armálist, a címert vagy a birtokadományt illetően, de ennek ellenére is egyértelmű bizonyítékai annak, hogy a család a 18. századi rendi társadalomban a nemesek közé tartozott, s a vasi nemesi communitas elismerte a család kiváltságos rendi jogállását. A 16. század közepén összeírt Salyakat a 17. századi hiátus miatt nem tudjuk összekötni a 18. század elejétől folyamatosan regisztrálható Saly családdal.⁴⁹ Az viszont bizonyos, hogy már a 18. század elején sem a Nagy Ivánnál feltüntetett állítólagos armálissal igazolta a család a nemességét. Amint az 1726–1727-es összeírásból kiderül, „Az elődök által saját nevükben vitt perek iratait” bemutatva és „Hiteles bizonyáglevelék” alapján fogadta el a vármegyei

⁴⁵ Palatinus József: *Vasvármegyei nemes családok története*. I. köt., A-Cz. Szombathely, 1911.

⁴⁶ Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. 9. köt. Budapest, 1915. 213–215.

⁴⁷ Szluha Márton: *Vas vármegye nemes családjai*. Budapest, 1998.

⁴⁸ Baán Kálmán: *Vas vármegye 1554. évi nemesi összeírása*. Magyar Családtörténeti Szemle, 6. évf. (1940) 5. sz. 97–104., itt 101. (folytatásai a 10. számig); Schneider Miklós: *Vas vármegye 1658. évi nemesi összeírása*. Szombathely, 1943.; uő: *Vas vármegye 1696. évi nemesi összeírása*. Szombathely, 1943.; uő: *Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata*. Szombathely, 1939.; uő: *Vas vármegye 1726-27. évi nemességvizsgálata*. Szombathely, 1940.; uő: *Vas vármegye kétségtelen nemesei 1733-ban*. Szombathely, 1940.; uő: *Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása*. Szombathely, 1939.; uő: *Vas vármegye 1835. évi nemesi összeírása*. Szombathely, 1937. Az 1781-es és 1845-ös összeírásra: uő: *Vas vármegye nemesi összeírásai*. I-V. füzet. Szombathely, 1941.

⁴⁹ A középkorból is vannak elszórt adatok Sali nevű Vas megyei nemesi családról, de a tőlük való leszármazás kimutatása még reménytelenebb. Csánki Dezső a Saal/Saal/Salfa/Salfalva stb. helységnevek eredetét a Saul keresztnévből magyarázza, és összeköti a Saaly/Sali/Saly nemesi családnevek eredetével. Csánki Dezső: *Helynév-családok*. Magyar Nyelv, 2. évf. (1906) 9. sz. 385–395.

deputáció a nemesség igazolását.⁵⁰ Az is bizonyos, hogy Salfán egyetlen Salyt sem írtak össze; úgy tűnik, hogy a gyökerek Meszlen faluba vezetnek, így a helytörténet segíthet annak eldöntésében, hogy min alapult a család nemességének 18. századi társadalmi elfogadottsága. Meszlen a középkorban a győri püspökséghez tartozó prédiálisták által lakott falu volt, és csak katonai szolgálattal tartoztak lakói. A 16. században kivívták függetlenségüket a győri püspök fennhatósága alól, és I. Ferdinánd király elismerte az országos nemesekével azonos státuszukat, így kollektívan a vármegyei nemességgel azonos jogokra tettek szert.⁵¹ Wirth Zsuzsanna alapos tanulmányában azt írta, épp az 1726-os nemesi összeírás vonatkozásában, hogy „elegendő volt valakinek meszleni származását bizonyítani, hogy nemességét elismerjék”.⁵² A módszertani problémát a nemesi összeírásokban és a családfa összevetésében a személyazonosság igazolása jelenti. Vajon a Meszlenben 1845-ben összeírt id. és ifj. Saly János és Gábor ugyanazok a személyek, mint a Nagy Ivánnál feltüntetett meszlényi Saly János és fiai, János és Gábor? Az 1835-ben és 1845-ben is Meszlenen összeírt József vajon Károly édesapja? Ezekre a kérdésekre a nemesi összeírásokból nem kaphatunk választ.⁵³ A két forrástípus összekapcsolásához az anyakönyvekhez és gyászjelentésekhez kell fordulnunk.⁵⁴

Saly Károlynak a családfán is szereplő édesapja Saly József (1812–1886). A családfából kiderül, hogy apai nagyszülei id. Saly József és Barcza Erzsébet, míg dédszülei Saly János és Vitnyédy Erzsébet voltak. Keresztelési anyakönyvek alapján egyelőre eddig a pontig tudjuk visszavezetni Saly Károly felmenőit, ezért most induljunk ki innen. Ami a családfán az 1770-es évek előtt van, azt semmilyen más forrásból nem tudjuk megerősíteni, inentől kezdve viszont az anyakönyvi bejegyzések megfelelő kontrollforrásnak bizonyulnak. (lásd 4. sz. táblázatot a Függelékben) Mint az anyakönyvekből láthatjuk, Károly apai dédapjának a neve minden bizonnyal nem János, hanem Ferenc volt. Ahogy a Nagy Iván-féle családfán is látható, Vitnyédy Erzsébet nevű feleségétől 1788-ig összesen öt gyermeke született, és Meszlen község katolikus anyakönyvi bejegyzéseiben 1774 és 1788 között valóban meg is találtuk „Saly Francisco” és „Vitnyedy Elisabetha” mind az öt gyermekének megkereszteléséről készült bejegyzéseket.⁵⁵ Ami a család rendi státuszát illeti, Károly dédapjáról ötből négy

⁵⁰ Az 1733-as összeírás csak azokat a kétségtelen nemeseket sorolta fel, akiket a vármegye mentesített a nemesség igazolása alól, így az abból való kimaradás csak annyit jelent, hogy a Salyakat nem mentesítették.

⁵¹ Sill Ferenc: *Meszlen község lakóinak jogállása a XVI–XVII. században*. Vasi Szemle, 23. évf. (1969) 1. sz. 142–150.

⁵² Wirth Zsuzsanna: *A nemesi kisbirtok differenciálódása Vas megyében a XVIII. sz. közepétől a polgári forradalomig*. In: Kiss Mária (szerk.): *Vas megye múltjából III*. Szombathely, 1986. 140–166., itt 160.

⁵³ Az 1835-ös és 1845-ös összeírás a vármegyei közgyűlésen szavazati joggal rendelkezőket tartalmazza.

⁵⁴ Az anyakönyvek a FamilySearch, a gyászjelentések a PaNDEA adatbázisában érhetőek el. Az egyesével történő hivatkozásokat mellőzzük. (<https://dspace.oszk.hu/> valamint <https://www.familysearch.org/hu/>)

⁵⁵ A bejegyzéseket latinul, ún. annales formában írták, vagyis a lelkész minden bejegyzés adatait egy mondatba foglalta, ami megnehezíti az olvasást és a keresést. Jároli József: *Az anyakönyv, mint a nem nominális és nominális vizsgálatok forrása*. In: Erdmann (szerk.): *Kutatás – módszertan*, 466–475. 1795-ben is született Saly Franciskonak és Vitnyedy Elisabethának egy gyermeke, így a családfán feltüntetett 1788-as halálozást is tévesnek tarthatjuk. Ellenőrzésképpen, hogy esetleg nem létezett-e még egy Vitnyédi Erzsébet, aki egy bizonyos Saly Jánoshoz ment volna nőül és szült volna öt ugyanilyen nevű gyereket, ugyanebben a két évtizedben, átnéztem az 1775-ös és 1776-os összes bejegyzést, mert Nagy Ivánnál 1776 van feltüntetve József születési dátumaként. Nem találtam se

esetben feltüntette a nemességet a kereszteleési anyakönyv, éppen Károly nagyapja, id. Saly József kereszteleésének bejegyzésénél azonban nem. Ami Károly apjának és nagybátyjainak kereszteleési bejegyzéseit illeti, mind a három esetben egy N betűvel jelezte a plébános a szülők rendi állását. Károly és testvéreinek 1848 és 1853 közötti kereszteleése esetében a szülők rendi jogi státuszát már nem tüntették fel az anyakönyvek, de nem is a mai értelemben vett foglalkozást adták meg. Mondhatnánk, hogy a végzettséget, de pontosabb, ha úgy fogalmazunk, hogy a diplomával, illetve az ügyvédi vizsga letételével megszerzett társadalmi állást, ami mindenképp nagyobb presztízst fejezett ki, mint a tényleges foglalkozás, az írónki tisztviselői állás a pesti egyetemen.⁵⁶

Nemcsak a kereszteleési, de az iskolai matrikulákat is segítségül hívhatjuk a nemesi státusz meghatározásához.⁵⁷ Saly Józsefről, Károly édesapjáról 1848 előtről csak annyit tudunk, hogy a gimnázium első osztályát az 1827–1828-as tanévben Szombathelyen végezte, a 2–6. osztályokat Kőszegen, a két bölcséleti osztályt a szombathelyi liceumban, majd a pozsonyi jogakadémián két jogi évfolyamot. Ez alatt az időszak alatt a gimnáziumi matrikulákban már csak a gyámját tüntették fel, Saly Pétert, akit nemesnek írtak be, Felsőőrön lakott és esküdt volt. Ő tehát bizonyosan megegyezik az 1835-ös és 1845-ös nemesi összeírásban Felsőőrön számba vett Saly Péterrel.⁵⁸ József testvére, Imre (1807*) a gimnázium mind a hat osztályát Kőszegen végezte 1825–1830 között, majd szintén a szombathelyi liceumban folytatta tanulmányait. Az iskolai matrikulákban 1827–1830 között már a gyám, Saly Péter van feltüntetve, 1826-ban pedig csak annyi, hogy árva volt. Az 1825-ös anyakönyvben viszont még az édesapa, (id.) Saly József van beírva mint szentléránti nótárius. A gimnáziumi anyakönyvek alapján a Vas megyei Saly családról rendelkezésünkre álló információk alapján annyit tudunk még megállapítani, hogy a többséget nobilesként, egyeseket civisként, megint másokat ignobilesként regisztrált ez a típusú forrás. A különböző anyakönyvi adatokat a Nagy Iván-féle családfán találhatókkal összevetve egyezést és eltérést is találtunk, a nemesi összeírások adataival való összehasonlítás során viszont továbbra is problémát jelent, hogy a nevek mögött a személyek azonosságát nem tudjuk egyértelműen megállapítani. A Meszlenben mindkét alkalommal összeírt Saly József vajon Károly édesapja (1812*) vagy sem?⁵⁹ Az ilyen kérdésekre nem tudunk választ adni, a Saly család története még megírásra vár. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy bemutassam, hogy ha a Nagy Iván-féle családfát nem hagyományos módon olvassuk, nem úgy tekintünk rá, mint ami a nemesi származást „igazolja”, és a leszármazást hitelesen ábrázolja – az anyakönyvek és a nemesi összeírások alapján látuk, hogy erre kevésbé alkalmas –, hanem mint olyan *narratív forrásra*, ami a 19. századi nemesség *kollektív reprezentációját* tartalmazza, új elemzési lehetőség bontakozik ki. Erre az olvasati lehetőségre az ötletet Roger Chartier már idézett híres tanulmánya adta.

másik Vitnyédi Erzsébetet, se Saly Jánost ebben a két évben. (A Vitnyédi/Vitnyédi/Vitnyedy névnel minden esetben a források, illetve szakirodalom által használt írásmódot tartottuk meg.)

⁵⁶ *Közhasznú és mulattató nemzeti vagy hazai kalendárium, magyarországi és erdélyi katolikusok', evangélikusok' és Ó hitűek számára Krisztus urunk születése után 1852-dik szökő azaz 366 napból álló esztendőre.* Szerk. Trattner és Károlyi. 38. évf., Pest. Nincs oldalszámozva.

⁵⁷ A Saly család iskolázatására vonatkozó adatokat Sasfi Csaba bocsátotta rendelkezésemre, akinek ezúton is hálásan köszönöm a fáradságát.

⁵⁸ Ugyanakkor nem valószínű, hogy egyezik a Nagy Iván-féle családfán található Péterrel. Felsőőrön ugyanis 1828 és 1833 között Saly Péter három gyermekét keresztelték, mind a három Kajtár Julianától született.

⁵⁹ Nem tudjuk mikor költözött Saly József Pestre. Az biztos, hogy 1848 áprilisában már Pesten született fia, és hogy nem hirdette ki nemességét Pest vármegyében. Kőszeghi Sándor: *Nemes családok Pestvármegyében.* Budapest, 1899.

Chartier módszertani elgondolása három „alappilléren nyugszik”: a kritikai szövegelemzésen, vagyis a szövegek „rendező elveik és stratégiáik alapján” történő vizsgálatán, az „írás-hordozó” mint a recepciót, illetve a jelentésalkotást befolyásoló tényező történetének feltárásán és azoknak a „gyakorlatoknak” az elemzésén, amik az által, hogy „szimbolikus javak hordozói”, eltérő szokásokat és jelentéseket hoznak létre.⁶⁰ De hogyan tükrözi a társadalmi identitást a reprezentáció? Chartier szerint „a kollektív reprezentációkat magát a társadalmi világot alakító gyakorlatok mintájaként kell felfognunk”.⁶¹ A nemesség kollektív reprezentációjának fontos szerepe volt az adott családok történelmi múltjának felmutatásán keresztül azok *társadalmi identitásának* formálására és elfogadtatására. Ebben a felfogásban az egyén helyét a korabeli társadalomban az jelöli ki, hogy sikeres-e az a gyakorlat, amivel a társadalmi identitásának elismertetéséért küzd. Ennek a gyakorlatnak a része a reprezentáció, amin keresztül történik egy státusz, egy rang szimbolikus kijelölése. A küzdelem, „a reprezentációk harcának tétje nem más, mint a besorolás, vagyis a társadalmi struktúra hierarchizálása”.⁶²

Tekintsünk tehát a Nagy Iván-féle családfára mint olyan konstrukcióra, ami a Saly család identitását fejezi ki és próbálja elismertetni. Ennek a hipotézisnek az elfogadásához először a szerzőség kérdését kell megvizsgálunk. Láttuk, hogy Nagy Iván adatait „családi közlésre” alapozta, de a szöveg kritikai elemzéséből ennél pontosabban is megállapítható a szerző személye. A családfa Saly Dénessel kezdődik, az állítólagos nemességszerzővel. Tőle leágazva 45 személyt ábrázoltak név szerint, beleértve a feltüntetett feleségeket. A 45 főből csak négy személy születési dátuma van megadva, ami egyáltalán nem véletlenszerű. Három testvéréről és apjukról tudhatjuk meg, mikor születtek.⁶³ Nyilvánvaló, hogy a „családi közlés” ettől a családtól eredt, de kitől? Az apa már Nagy Iván születése előtt meghalt, tehát tőle biztosan nem. Nagy egyetlen „most élő” személyről közölt aktuális információt a családfa alatt: „A most élők közül József Pesten a m. kir. Egyetem tanácsjegyzője.” Az információ nemcsak pontos, de miután tudjuk, hogy a munka készítése és megjelenése idején Nagy az Egyetemi Könyvtárnál dolgozott (1855–1870), Saly József pedig az Egyetemi irodában (körülbelül 1852–1875), így feltételezhetjük, hogy személyesen is ismerték egymást.⁶⁴

A szerzőség tisztázása után tekintsünk úgy a szövegre, mint olyan konstrukcióra, amivel Saly József a társadalmi identitását akarta felmutatni. A szöveg egy narratív részre és egy családfára osztható. A narratív részből kiderül, hogy a katolikus Habsburg uralkodó szolgálatából eredt a társadalmi felemelkedés, hogy regionális jelentőségre tett szert a család, valamint hogy nem holmi bockoros nemesekről van ám szó, hanem földesurakról. Magát a családfát is megpróbálhatjuk hasonló módon elemezni: mit akart közölni vele a készítője? A családfa hiányos, vagy azért, mert a rajzolója azokat az adatokat tüntette fel, amikkel

⁶⁰ Chartier: *A világ mint reprezentáció*, 41.

⁶¹ Chartier: *A világ mint reprezentáció*, 47. Chartier elveti az „objektív” struktúrák és „szubjektív” képzetek dichotómiát, vagyis a reprezentációk vizsgálatán keresztül nem a „látszatot” vizsgáljuk, szemben a genealógia „valóságával”, hanem a reprezentáción keresztül a „társadalmi világot alakító gyakorlatokat”, például a társadalmi besorolásért vívott harcot.

⁶² Chartier: *A világ mint reprezentáció*, 48.

⁶³ Ebből a szempontból nincs jelentősége annak, hogy a négyből két adat – mint az anyakönyvekből láthattuk – téves.

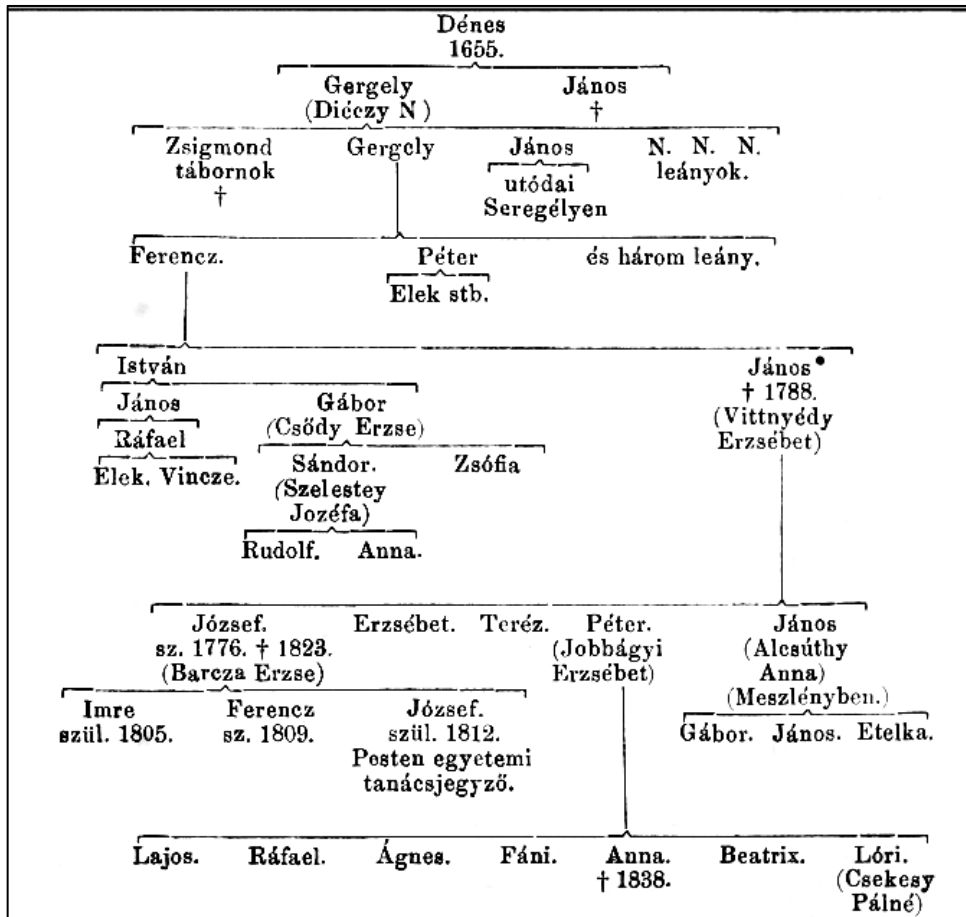
⁶⁴ Viczián Zsófia egy nemesi genealógia keletkezését elemezve arra mutatott rá, hogy az különböző családtagok által generációkon át készített, kollektív munka eredménye volt, ami szóbeli hagyományon csiszolódott, és továbbörökített család-történeti narratívát hordozott magában. Ez lehetséges a Saly családfa esetében is, így nem biztos, hogy Saly József egyszemélyi „szerző”. Viczián Zsófia: *Múltat fabrikálni – egy nemesi genealógia a szocializmusból*. Aetas, 23. évf. (2008) 3. sz. 171–183.

tisztában volt, vagy feltételezhetünk egy félig-meddig tudatos kompozíciót. Ez esetben az a kérdés, hogy mire helyezte a rajzoló a hangsúlyt, mit akart demonstrálni vele. A családfa Dénessel kezdődik, a nemesi cím, birtok és prédikátum állítólagos szerzőjével, így a nem nemes ősök kitörölődnek a kollektív emlékezetből. Dénesnek se testvéreiről, se őseiről, se feleségéről nem derül ki semmi, a nemesi reprezentációban nekik nem jutott hely, nem voltak fontosak. A következő három generációból csak egy férfiág van levezetve, annak ellenére, hogy a családfa rajzolója jelzi, hogy további leszármazottakkal is tisztában van. Például „Elek stb.”, „és három leány”, „utódai Seregélyen”, „N. N. N. leányok”. Ők azonban nem fontosak, és nemcsak a női ág leszármazottai nem azok, hanem bizonyos férfiágak sem bírnak jelentőséggel. Miért nem? Az egyetlen kiemelt férfiág megrajzolásával nyilvánvaló a szerzői szándék: a nemesi cím megszerzője és a „rajzoló utód”, József között a hiánytalan folytonosság felmutatása, a rendi normának való megfelelési vágy. A folytonosság demonstrálásában az oldalágaknak nincs szerepe, így nem, illetve csak jelzésértékkel férnek fel a családfára. Ferencnek akárhány gyermeke is volt, csak két fiát tüntette fel a családfa, így itt, valamikor a 18. században bomlik két ágra a családfa, de egyértelmű, hogy a rajzolója János (valójában Ferenc) ágát, tehát azt, amelyikből József származott, kiemelte mind vizuálisan, mind részletességében. A közreadott családfa funkciója tehát nem az, hogy minden őst feltüntessen, róluk részletes genealógiai adatokat szolgáltatson, hanem hogy megteremtse vizuálisan is a folytonosságot a nemesi cím megszerzője és az (akkor még élő) utódok között.

Nézzük meg, mi a nők szerepe a családfán a reprezentáció szempontjából. A Dénest követő négy generációban nemcsak leányágak, de Saly leányok sincsenek feltüntetve név szerint. Ennek oka az, hogy a nemesi egyenes ági leszármazás folytonosságának manifesztálásában nem lehetett szerepük. Nők viszont nemcsak leszármazással, de házassággal is beléphettek a családba, és nyolc esetben mint feleségek fel is tűnnek. Hogy lehet, hogy fontosabbak a beházasulók, mint a kiházasítottak? Ez természetesen magyarázható azzal a szemlélettel, hogy a leány kiházasítása után már a férje családjának tagjává válik, míg a beházasulóknak megkerülhetetlen szerepük van a leszármazás biztosításában. De mi a szerepük a feltüntetett feleségeknek? Minden esetben a származás szerinti családjuktól hozott családnevükkel együtt vannak megnevezve, vagyis a reprezentációban betöltött szerepük az, hogy mutassák a Saly család beágyazottságát a nemesi társadalomban. Kikről van szó? Milyen családokkal való kapcsolathálót mutat fel tehát a családfa? A mai olvasónak ezek a családnevek már feltehetőleg nem mondanak semmit, de a korban még ismertek voltak. A Barcza, a Szelestey, a Vittyédy családok Vas vármegyében, de talán az egész Dunántúlon a többi nemes család között elég ismertek lehetnek ahhoz, hogy betöltsék a Saly család családfáján nekik szánt szerepet: bizonyítsák a család beágyazottságát a helyi nemességbe.

József életútját nem mutathattuk most be részleteiben, de annak számos eleme értelmezhető úgy, mint a polgárosodás és középosztályosodás útját járó (kis)nemesi család első mérőföldkövei. Fontos kérdés, hogy ez ellentmondásban van-e azzal, hogy a családi reprezentációban viszont a nemesi múltat mint társadalmi identitást értelmeztük. Talán annak tűnik először, de nem lenne-e furcsább, ha egy a nemesi polgárosodás útját járó személy a 19. század közepének átalakuló társadalmában egy generáción belül teljes következetességgel csak „polgári” életformát, életvitelt, mentalitást és identitást mutatna fel? Másként feltéve a kérdést: nem természetes-e, hogy egy család arra a múltjára büszke, ami van neki, arra emlékszik, és abból építi fel az identitását?

FÜGGELÉK



1. kép:

A Nagy Iván-féle salfai Salyk családfája

Szülők	Conditio	Keresztelt neve	Keresztelés dátuma	Keresztelés helye
Saly József és Czuleger Marczella	Ügyvéd	József Hugó	1848. ápr. 3.	Pest, József- város
	Ügyvéd	Istvány Ignác	1850. febr. 4.	
	Advocatus	Carolus Iraeneus	1853. dec. 13.	
Josephus Saly és Elisabetha Barcza	N	Emreicus Stephanus	1807. dec. 9.	Sz. Léránth [ma: Sorkifa- lud]
	N	Franciscus Joannes	1809. jún. 11.	
	N	Josephus Paulus Gabriel	1812. márc. 27.	
Francisco Saly és Elisabetha Vitnyedi	-	Josephus	1774. júl. 30.	Meszlenien
	nobil	Petrus	1779. máj. 21.	
	nobil	Elisabetha	1781. nov. 7.	
	nobil	Theresia	1784. ápr. 23.	
	nobil	Joannes	1788. dec. 25.	
	nobil	Georgius	1795. nov. 18.	

4. táblázat

Saly Károly szüleinek, valamint apai ági nagyszüleinek és dédszüleinek gyermekei

A Saly család a Vas vármegyei nemesi összeírásokban			
Év	Az összeírtak személye	Az összeírás helye	Az összeírt minősége
1554	Saly György	Saal (Saál) [ma: Hegyhátsál]	egy telkes nemesek
	Saly György másik		
	Saaly Barnabás		
	Saaly Imre özv.		
1658	nincs		
1696	nincs		
1717	Saly Ferenc	Meszlen	
	Saly István		
1726-27	Saly Ferenc	Meszlen	
	Saly István		
	Saly János		
1733	nincs		
1754	id. Saly János	Meszlen	taksás nemesek vagy ar- malistának számítanak
	Saly Péter		
	Saly István		
	Saly István utódai István és János		
	id. Saly István		
	Saly Ferenc megyei katona		
1781-82	Sali Ferenc	Zseden [ma: Zsédény]	
1835	Saly Sámuel	Gutaháza [ma: Rábatöttös]	

	Saly Sándor	Nagykolta és Kiskolta [ma: Nemeskolta]	
	Saly Antalné	Szenttamás [ma: Rá- baszenttamás]	táblabíró özvegye
	Saly János	Meszlen	
	Saly József	Meszlen	
	Saly Terézia özv.	Meszlen	
	Saly Péter	Felsőőr	esküdt
	Saly Sándor	Kőszeg	birtoka van Meszlenben
1845	Saly Sándor	Csempesz és Kopács [ma: Csempeszko- pács]	
	Saly Sámuel	Gutaháza	
	Saly Károly	Nagykolta és Kiskolta	
	Saly Antalné	Szenttamás	táblabíró özvegye
	öreg Saly János	Meszlen	
	ifjú Saly János		
	Saly József		
	Saly Gábor		
	Saly Sándor		
	Saly Péter	Felsőőr	
	Saly Imre	Körmend	Urod. Ispány
Saly Péter	Körmend	biztos úr	

5. táblázat

A Saly család a Vas vármegyei nemesi összeírásokban

VIKTOR TÁTRAI

*Noble Origins and Identity. Questions of Methodology
in the Prosopographical Examinations
of the Heritage of Noble Status After 1848*

The primary goal of this study is to figure out what methods can be used to analyze integrational social mobility in prosopographical research about the era of the dual monarchy, focusing on determining noble status in a legal and historical sense.

The first half of the study presents the methods of Gábor Benedek and I. Gábor Kovács, in examining ministry officials and the intellectual elite respectively. These two influential and enduring studies used a methodology in determining noble status characterized by a genealogical perspective focusing on ancestry. Considering the advantages and disadvantages of this method, I conclude that as we examine the lower levels of the social hierarchy, it becomes more difficult to define the group with noble heritage. This study argues that combining the genealogical method with an approach focusing on social representation produces more accurate results. I present the differences between studies conducted with the

two methods on the sample of the “police elite”, comprising state police officials of the dual monarchy.

The second half of the study switches scope, and presents the advantages and limitations of the genealogical method and social representation analysis through the micro-level examination of the ancestry of a particular police official, Károly Saly.